

Gondolatok Lotaringiai Károly nemrég felfedezett
1687-es autográf naplója kapcsán

Az 1687-es hadjárat éve a török elleni visszafoglaló háború egyik legfontosabb és legeseménydúsabb időszaka volt, amelynek egyik legnagyobb sikere az augusztus 12-i harsány-hegyi – más néven nagyharsányi vagy az úgynevezett „második mohácsi” – csata volt.¹ Ebben az V. Lotaringiai Károly herceg² és II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem³ vezette szövetséges seregek döntő győzelmet arattak a Szári Szulejmán pasa nagyvezír által vezetett számbeli fölényben lévő oszmán hadsereg felett. E győztes csata lehetővé tette a szövetséges csapatok számára a dicsőséges bevonulást az Erdélyi Fejedelemség területére kiterjesztve ezáltal a keresztény csapatok ellenőrzését az egykori Magyar Királyság területének túlnyomó többségére. Jelen tanulmányomban a magyarországi császári haderő főparancsnokának, V. Lotaringiai Károly hercegnek nemrég felfedezett autográf naplójának és különféle egyéb változatainak kutatása során szerzett tapasztalataimat szeretném megosztani az olvasóval.

¹ A csata történetét már sokan kutatták, számos külföldi levéltárban. Pl. SZITA László (1987), *Budától–Belgrádig. – Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez*. Pécs.; TÓTH Ferenc (2019), „A második mohácsi csata mítosza és valósága II.: Adalékok az 1687-es nagyharsányi csata kora újkori levéltári és könyvészeti kutatásához”. In SZÓTS Zoltán Oszkár – FODOR Pál – VARGA Szabolcs (2019), *Több mint egy csata. Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest. 445–462.

² V. Károly (1643–1690), lotaringiai herceg. Életéről lásd: Paul WENTZCKE (1943), *Feldherr des Kaisers: Leben und Taten Herzog Karls V. von Lothringen*. Leipzig, Koehler & Amelang.; Stéphane GABER (1986), *Et Charles V arrêta la marche des Turcs. Un Lorrain sauveur de l'Occident chrétien*. Nancy, Presses Universitaires de Nancy.; Laurent JALABERT (2017), *Charles V de Lorraine ou la quête de l'État (1643–1690)*. Metz, Éditions des Paraiges.; Hans URBANSKI (1983), *Karl von Lothringen. Österreichs Türkenzieger. Biographie*. Wien-München, Amalthea. Lásd magyarul újabban: TÓTH Ferenc (2021), *A hercegség nélküli herceg. Lotaringiai Károly (1643–1690)*. Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat.

³ II. Miksa Emánuel (1662–1726), bajor választófejedelem, császári tábornagy.

V. Lotaringiai Károly herceg naplói

A Magyarország oszmán hódoltság alól való felszabadításában jelentős változásokat hozó hadiévre vonatkozólag rengeteg forrással rendelkezünk, amelyeket különféle hazai és külföldi levéltári és könyvtári gyűjteményekben találhatunk.⁴ A hadtörténeti források közül különösen fontos jelentőségűnek számítanak a döntő szerepet játszó hadvezérek személyes feljegyzései és naplói. A magyarországi császári hadak fővezére V. Lotaringiai Károly herceg igen jelentős forrásanyagot hagyott maga után. A hadjáratainak történetét a François Le Bègue abbé⁵ által feldolgozott és hadinaplóiból ismerhetjük meg, amelyek a török elleni magyarországi háború igen értékes forrásainak számítanak. E naplók nagy része – elsősorban a *Journal des campagnes de Charles V de Lorraine* című munka két különböző változata – a bécsi Osztrák Állami Levéltár Haus, Hof- und Staatsarchiv gyűjteményének a Lotaringiai Hercegi Házra vonatkozó fondjának két egymást követő dobozában találhatóak.⁶ A letisztított és kijavított szövegváltozat mellett számos egyéb szöveg is található itt, amelyek a végső változat elkészültének különböző állomásait jelzik.

Az V. Károly hadjáratai megörökítésének gondolata az 1683-as Bécs török ostromának felszabadítása után keletkezett, amikor a herceg egész Európában ünnepelt hőssé vált. Az 1683-as hadjáratot elbeszélő napló sike-

⁴ Lásd erre pl. MOLLAY Károly (1986), *Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról 1686* (Le journal de campagne de Charles de Lorraine sur la reprise de Bude 1686). Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum., Ferdinand Stöller, (1933), „Neue Quellen zur Geschichte des Türkenjahres 1683“. In *Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung*, Ergänzungsband XIII, H. 1.

⁵ François Le Bègue de Germiny 1635. december 27-én született Saint-Mihiel-ben és IV. Károly és V. Károly lotaringiai hercegek elkötelezett híve és tevékenységük hű krónikásaként vált híressé. Le Bègue apátot Károly herceg gyakran bízta meg különféle diplomáciai feladattal: hol Spanyolországban folytatott titkos tárgyalásokat, hol Kölnben tárgyalt a strasbourgi püspökkel a herceg hercegségeinek visszaszerzése érdekében. Tárgyalásai során szilárdan kitartott a herceg jogainak következetes fenntartása mellett és nem kötött alkut a franciákkal. 1690-ben a I. Lipót császár a fiatal Lipót lotaringiai herceg nevelőjének nevezte ki. 1694-ben, az akkor már idős korú gyám még elkísérte a fiatal herceget a török elleni hadjáratba, ahol a fiatal Lipót vitézül megállta a helyét. Le Bègue apát 1698 februárjában érkezett meg Nancy-ba, ahol következő év július 19-én hunyt el.

⁶ ÖStA HHStA LH Kt. 50– 51. Az első verzió a herceg 1670 és 1689 közötti hadjáratainak naplóit tartalmazó regiszterkötet részeként (*Memoires des campagnes et des actions de guerre depuis 1670 jusque'en 1689*) maradt fent a Lotaringiai Házi Levéltár 50. dobozában. A második változat, amely az 1683 és 1689 közötti hadjáratok történetét dolgozza fel egy sokkal magas nyelvi és stílári szintű szinte nyomdai kiadásra letisztított minőségű szöveg, bőrkötésbe kötve, a következő dobozban (*Beschreibung der Feldzüge Herzogs Karl V. von Lothringen – Journal des campagnes de Charles V de Lorraine [1683–89]*) található iratok között szerepel. Lásd ez utóbbi kézirat nemrég megjelent tudományos kiadását: Ferenc TÓTH (2017), *Journal des campagnes de Charles de Lorraine*. Paris Honoré Champion.

res uralkodói fogadtatása után született az elhatározás, hogy a kevésbé sikeres következő esztendő eseményeit is hasonló formában leírja a művelt lotaringiai krónikás, ahogyan azt az 1684-es esztendő történéseit elbeszélő rész első változatához csatolt herceghez írt levelében ki is fejtette.⁷ A következő év hadinaplóját a szerző szintén egy levél kíséretében ajánlotta V. Károly figyelmébe, amelyben megtalálható volt néhány hivatkozás a herceg ajánlásaira vonatkozólag is.⁸ Az 1686-os év, vagyis Buda visszafoglalásának évének eseményeit Le Bègue apát szintén figyelmes szavakkal ajánlotta a herceg figyelmébe⁹, az 1687-es győzedelmes eseményeit pedig egyenesen a herceg katonai csúcsteljesítményének tartotta: „Mivel a most véget ért hadjárat egyike volt a legnagyobbaknak és Ócsászári Felsője számára a győzelmek sorozatát alkotta, úgy gondoltam, hogy Őfelsége jónak látja, ha a korábbi évekhez hasonló alapossággal elkészítem annak részletes beszámolóját.”¹⁰ A lotaringiai herceg hadjáratai naplójának szerkesztését megelőzően François Le Bègue számos egyéb e témához kapcsolódó leírást és forrást is összegyűjtött, amelyeket a kor emlékirói szokásának megfelelően hagyott az utókorra, vagyis az eljövendő nagy történészekre, akik a hátrahagyott dokumentáció alapján megírhatják majd a hercegi dinasztia történetét.¹¹

⁷ „L'honneur que V. Excellence m'a fait de me tesmoigner qu'elle aggréoit ma relation de la campagne passée, m'oblige à Luy envoyer présentement le detail de celle que nous venons d'achever pour satisfaire au désir qu'elle a d'en estre esclairée” ÖStA HHStA LH Kt. 51 Relation contenant les actions de l'an 84.

⁸ „Pour obéir aux ordres que V. Excellence me donne de Luy faire le détail de la campagne que nous venons d'achever je reprendray la suite de ma dernière relation et je commenceray celle cy par l'arrivée du Duc de Lorraine à la Cour au mois de décembre de l'an 1684.” Uo. Relation contenant le detail des actions de la campagne de 85.

⁹ „L'interest que V. Excellence prend aux succez de cette guerre et le plaisir qu'Elle a d'en apprendre les principales actions m'obligent de luy envoyer la relation de la campagne que nous venons d'achever.” Uo. fol. 46.

¹⁰ „La campagne que nous venons d'achever estant une des plus grandes que nous ayions fait et une suite glorieuse des victoires de Sa Majesté Imperiale, j'ay crû que V. Excellence seroit bien aise que je luy en fis le détail avec la mesme exactitude que j'ay eu dans mes relations precedentes.” Uo. fol. 69.

¹¹ E történeti forrásanyagot egy nagy bőrkötésű regiszterkötetbe foglalva találjuk a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Lothringisches Hausarchiv részlegének 50. dobozában. Le Bègue apát a gyűjtemény bevezetőjében is elsősorban történészi feladatnak tartja az anyag későbbi felhasználását: „Ayant trouvé à propos de ramasser quelques memoires des dernières campagnes de Hongrie, j'ay voulu y adjouter ce que j'ay retrouvé de celle de l'Empire affin de trouver un seul volume les principales actions de ces guerres. Il n'y a nul ordre, il y a beaucoup de fautes de stile et d'écriture et ce n'est qu'un ramas de diverses pieces qui n'ont pas mesme esté relues et qui estant séparées se fussent perdue mais la verité y est toute pure et ainsy elles peuvent servir dans la suite à relever la gloire de nos souverains ne perdant pas l'esperance de pouvoir jouyr de quelque repos et m'occuper un jour à revoir tous ces fragments pour les mettre ne quelque ordre.” ÖStA HHStA LH Kt. 50. Memoires des campagnes et des actions de guerre depuis 1670 jusqu'en 1689 fol. 11.

A François Le Bègue által használt források közül érdemes kiemelni azokat, amelyek Károly herceg saját kezű naplófeljegyzéseit tartalmazzák. Jelenlegi tudásunk szerint ezek a kéziratok különböző európai levéltárakban találhatóak és teljes körű feltárásuk és feldolgozásuk még nem történt meg. A kutatások alapján eddig három olyan irategyüttest ismerünk, amelyeket Lotaringiai Károly személyes naplófeljegyzései fognak össze. A herceg saját kezű feljegyzésein túl megtalálhatók ezekben a kötetekben a hadseregek felállításával, felszerelésével, ellátásával, menetútvonalukkal kapcsolatos dokumentumok, haditervek és a hadjáratokkal és egyéb ügyekkel kapcsolatos levelezések is négy különböző nyelven (franciául, németül, olaszul és latinul). E szövegek gyakran töredékesek, befejezetlenek, kihagyott részeket és üres lapokat is tartalmaznak. E befejezetlen, „nyersanyag” jellegük miatt az írások mennyiségi és minőségi jellemzőik nagyon különbözőek. A szövegek paleográfiai és nyelvi minősége gyakran próbára teszi a XVII. századi szövegek olvasásában jártas kutatókat is. Ugyanakkor ezek a katonai események helyszínein és hadműveletek során papírra vetett információk igen különleges információkat hordozhatnak a történészek számára. Az ehhez a forrásokcsoporthoz tartozó három kéziratot három hadjárat történetét öleli fel. Az időrendi sorrendben első kötet az 1685-ös hadjáratra vonatkozik és az Osztrák Állami Levéltár Lotaringiai Házi Levéltárának már említett 51. számú dobozában található.¹² Ez a középkori kézirat pergaménbe kötött kódexben tehát az 1685-ös hadi eseményekre vonatkozó naplófeljegyzéseket és dokumentumokat találunk. A második ilyen jellegű kötet Budapesten található a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum levéltárában.¹³ Ez a forrás korábban a bécsi központi hadilevéltár (ÖStA, Kriegsarchiv) állományába tartozott és az osztrák kormány az 1926. május 28-i badeni osztrák–magyar szerződés alapján adományozta magyar levéltári hatóságoknak. Ebben a kéziratot kötetben az 1686-os hadjárattal kapcsolatos vonatkozó iratok és a hercegi hadinapló találhatóak. Mivel e hadjárat fő eseménye Buda visszafoglalása volt, így könnyen megérthetjük, hogy az osztrák levéltárosok miért éppen ezt a magyar történelem szempontjából központi jelentőségű forrásgyűjteményt választották, hogy átadják a magyar kollégáiknak. Egyébként e kötetet az 1986-os jubileumi évben teljes egészében publikálták eredeti forrásnyelveken és magyar fordításban¹⁴. Egy szintén ugyanebbe a forrásokcsoportba tartozó harmadik kötetet a közelmúltban sikerült azonosítanom a párizsi Francia Nemzeti Könyvtár (Bibliothèque Nationale de France) kéziratárában. A kéziratot kötet a két előző regiszterhez hasonló tematikus elrendezésben tartalmaz kéziratot naplófel-

¹² ÖStA HHStA LH Kt. 51 N° 1 La campagne de S. A. S. Charles V 1685.

¹³ HM HIM, Hadtörténeti Levéltár, Hódoltság kori gyűjtemény 1686 I. sz.

¹⁴ MOLLAY 1986.

jegyzéseket és dokumentum másolatokat az 1687-es hadjáratra vonatkozólag. Az tény, hogy e forrásgyűjtemény eddig elkerülte a francia és magyar kutatók figyelmét leginkább annak köszönhető, hogy a kötet első forrásának nyelve alapján az egészet a német kéziratok közé osztályozták be a levéltárosok.¹⁵ E téves szakozás már csak azért is meglepő, mivel a kötés belső oldalára ragasztott cédulán egy valószínűleg 19. századi könyvtáros következő bejegyzése található: „Nagy regiszterkötet, amely egy 1687-ben Magyarországon szolgáló tábornok naplóját tartalmazza. E napló nagy része franciául van. Több dokumentum németül, néhány pedig latinul és olaszul található benne. E napló érdekes e hadjárat eseményeinek részletei szempontjából.”¹⁶ A három Lotaringiai Károly herceg saját kezű naplóját tartalmazó kötet azért fontos, mivel a segítségükkel nemcsak azt állapíthatjuk meg, hogy milyen viszonyban vannak ezek a kútfők a Le Bègue abbé által összeállított naplók szövegeivel, hanem mert olyan első kézből való primer forrásokat ismerhetünk meg, amelyek közelebb visznek minket a hadjárat stratégiai döntéseihez és felfedik az háborús események történetírók által gyakran megszépített részleteit.

V. Lotaringiai Károly herceg autográf naplója az 1687-es hadjáratról

Amint erre már utaltam Bibliothèque Nationale de France kéziratárában az Ms. All. 100 jelzetű kéziratgyűjtemény formálisan és tartalmilag is nagy hasonlóságot mutat a Bécsben és Budapestben őrzött két másik jegyzet-tömbbel. Mindhárom kötetben hasonló szövegeket, hasonló elvek alapján fűz össze sajátos narratív szálon a herceg személyesen vezetett hadinaplója. A herceg jellegzetes kézírását mindhárom esetben könnyen azonosíthatjuk. A kéziratok papírja különböző, de a párizsi kézirat vízjelei részben azonosak a bécsi levéltárban található naplók egyes részeinek vízjeleivel.¹⁷ A gyakran előforduló lotaringiai kettős keresztet ábrázoló vízjeles papírok valószínűleg valamelyik a lotaringiai herceggel szoros kapcsolatot ápoló lotaringiai műhelyből származtak.¹⁸ Az persze érdekes kérdés, hogy hogyan

¹⁵ BNF, Ms. All. 100 *Recueil de copies de lettres et de notes journalières relatives à la campagne de Hongrie en 1687.* (továbbiakban: *Recueil*)

¹⁶ Uo. fol. 1vo.

¹⁷ ÖStA HHStA LH Kt. 50 et Kt. 51. A papír típusa gyakran változik az egybekötött regisztereken belül is. Egy jellegzetes lotaringiai keresztet ábrázoló vízjeles papírfajta gyakran megfigyelhető ezekben a dokumentumokban.

¹⁸ A lotaringiai eredetű vízjelekkel foglalkozó egyetlen XIX. század végén megjelent szakmunka sajnos nem nyújt segítséget arra vonatkozólag, hogy hol készíthették a naplók papírját. Lucien WIENER (1893), *Étude sur les filigranes des papiers lorrains.* Nancy, René Wiener.

kerülhettek a herceg uralkodása alatt francia megszállás alatt álló Lotaringiából a felhasznált papírok a herceg tulajdonába? Itt nagy valószínűséggel azokból a papírmalmokból szerezhetette be a száműzött herceg a számára szimbolikus jelentőségű vízjelekkel ellátott papírt, amelyek a lotaringiai határvidéken működtek. Egy 18. századi, a hercegség történetével foglalkozó kézirat beszámol arról, hogy a lotaringiai papírmalmok jelentős része a Vogézekben helyezkedett el és a francia területekre nem szállíthattak a merkantilista francia gazdaságpolitika miatt.¹⁹ Így a hazai ipart távolról támogató hercegi megrendelések fontos szerepet játszhattak a XVII. század második felében azok fennmaradásában. A kötetek kötése és borítása teljesen változó: az 1685-ös hadinaplót egy középkori kéziratoss pergamenbe kötötték, az 1686-os napló papírkötésben, míg az 1687-es bőrkötésben maradt fenn. Ez valószínűleg arra utal, hogy itt olyan kéziratokról van szó, amelyeket nem szántak feltétlenül az egységes bőrkötéses Lotaringiai Házi Levéltár gyűjteményébe, hanem különálló értéket képviselő személyes vagy katonai jellegű dokumentumoknak tekintették őket.²⁰

Most pedig vessünk egy pillantást a 248 számozott levélből álló kéziratgyűjtés tartalmi részeire. Amint arra a XIX. századi francia könyvtáros is felhívta a figyelmet a kötet védőlapjára ragasztott cédulán, a benne található több kéztől származó kéziratok négy nyelven (franciául, németül, olaszul és latinul) készültek. Mivel az első forrásszöveg egy német nyelvű feljegyzés, így a regiszteres kéziratgyűjteményt a német kéziratokhoz osztályozták be, annak ellenére, hogy a dokumentumok többsége francia nyelvű és Lotaringiai Károly herceg saját kezű kézírata. A gyűjtemény szerkezetének könnyebb megértése érdekében röviden összefoglalom a forrásgyűjteményben található dokumentumok szerkezetét.

Az első kisebb tartalmi egységben (fol. 1–22.) néhány tábornok (Rabatta,²¹ Caprara²² és Leslie²³) feljegyzései mellett a hadjárat megindításával kapcsolatos logisztikai jellegű dokumentumok (igénylések, költségszámítások, állománytáblák stb.) találhatók. Ezután kezdődik a herceg saját kezű

¹⁹ „Il y a beaucoup de verreries et papeteries répanduës dans les Etats de S. M. Lot. sur tout dans Vôges, mais les droits d’entrée des matières en France faisant que les Lorrains sont à cet égard considérés comme étrangers, empêchent l’ardeur du travail du peuple laborieux.” Bibliothèque Stanislas (Nancy), Ms. 1436 Ms. 1436 *Histoire de Lorraine tant ancienne que moderne avec une suite historique chronologique et generale des princes qui y ont régné tant avant que depuis Gérard d’Alsace. Tige de la maison royalle de Lorraine assise sur le trone imperial d’Allemagne en la personne de François III duc de Lorraine etc. regnant sous le nom de François I.* (1754) 361.

²⁰ A Lotaringiai Házi Levéltár (Lothringisches Hausarchiv) dokumentumai általában fehér színű azonos bőrkötésű regiszterekben maradtak fenn.

²¹ Rabatta zu Dornberg, Rudolf (?–1686) császári tábornok.

²² Caprara, Aeneas Sylvius (1631–1701), gróf. Ezredparancsnok és császári tábornok.

²³ Leslie, Jakob Ernst (?–1692), gróf, császári tábornok.

naplóbejegyzéseinek sorozata, amely néhány hadiigénylésen és a herceg bajor választófejedelemhez írt levelének fogalmazványán kívül egészen augusztus 12-éig (fol. 23–65.), vagyis a harsány-hegyi csata időpontjáig tart. A csata leírása a napló egyik központi jelentőségű részét képezi és ezt nagy valószínűséggel maga a herceg is így gondolta, mivel nemcsak részletesen beszámolt erről az eseményről, hanem üres lapokat kihagyva még későbbi kiegészítéseket is tervezett ehhez csatolni. A következő egységben a herceg augusztus 12-től október 8-ig terjedő naplószövegét (fol. 66–114.) újabb adminisztratív jellegű dokumentumokkal és itineráriumokkal kiegészítve olvashatjuk. Az ezután következő utolsó rész (fol. 115–248.) a herceg erdélyi rendekkel való tárgyalásának dokumentumait és a hadjárat befejezéséhez kapcsolódó vegyes iratokat tartalmazza.

Lotaringiai Károly herceg saját kéziratos naplójának nagy értéke abban rejlik, hogy spontán módon, a katonai és politikai eseményeket a maguk pillanatnyi fontossága alapján ábrázolja a fővezér nézőpontjából. Károly herceg saját kezű naplóbejegyzései nagyjából a kéziratos kötet felét teszik ki és kronologikus sorrendben kötik egységes egésszé a többi dokumentumot. A naplójegyzetek sora május 29-én kezdődik, amikor a herceg Komáromba érkezett a hadjárat elején és egészen december első napjaiig tart. A feljegyzések különféle jellegűek: megtalálhatók itt a fontosabb események feljegyzései, a szövetséges seregek útvonalának kijelölései, a legfontosabb hadműveletek leírásai, az ellenséges sereggel való összecsapások beszámolóit, a császári hadsereg és a szövetséges haderők részletes létszámadatai, valamint a menetútvonalak állomásai. A napló olyan értékes információkat is rögzít, amelyek a későbbi hadjáratok számára is fontosak lehetnek: ilyenek például az érintett helységek leírásai, különös tekintettel az ott található erődítményekre és védművekre, a közöttük lévő közlekedési útvonalak felmérése és értékelése, de helyet kaptak itt egyéb logisztikai jellegű feljegyzések is (pl. a táborok kiépítésére alkalmas helyek, a folyókon található hidak és átkelőhelyek, az élelmiszer utánpótlási és takarmánybeszerzési lehetőségek, a kutak ásására alkalmas helyek leírásai).

A napló híven beszámol az ellenséges és szövetséges csapatok mozgásairól érkező hírekről, amelyek hatására gyakran kellett megváltoztatni a hadműveleti terveket. Nagyon érdekes lenyomatát nyújtják Károly herceg katonai döntéshozatali mechanizmusának a különféle útvonalak és harcászati eszközök kiválasztását szolgáló listák vezetése. A szövegből jól kirajzolódik a háború Clausewitz által nagyszerűen megfogalmazott ködös bizonytalansága, amely a hadvezér számára a kiszámíthatatlan események halmazát és azok következményeit jelenti.²⁴

²⁴ Clausewitz klasszikus munkájában így fogalmazza meg a jelenséget: „Endlich ist die große Ungewißheit aller Daten im Kriege eine eigentümliche Schwierigkeit, weil alles Handeln ge-

A herceg naplójegyzeteinek első része főleg azért érdekes számunkra, mivel jól rámutat a politika és a háború közötti bonyolult kapcsolatrendszerre. Az 1687-es hadjárat előtt a bécsi udvarban heves viták zajlottak arról, hogy milyen fontos hadicélok elérését tűzzék ki. A császár elsősorban Belgrád stratégiai fontosságú erődítményét szerette volna megszerezni, amely a Magyar Királyság déli határainak védelme és a későbbi balkáni támadó hadműveletek szempontjából egyaránt elsődleges fontosságú volt. Károly herceg egy kevésbé ambiciózus, de jóval realistább terv, Eger elfoglalása mellett foglalt állást. Vele szemben Badeni Lajos viszont Szigetvár bevételét tartotta a fontosnak. Végül egy kompromisszumos megoldás keretén belül egy olyan haditervet készítettek elő, amelyben két hadsereg felállítását irányozták elő és az 1687-es hadjárat céljainak prioritásait a hadműveletek kibontakozásának függvényében kívánták meghatározni.²⁵ A császár utasításait a herceg rendszeresen megkapta és igyekezett azokat az állandóan változó hadihelyzethez idomítani. A június 14-i naplóbejegyzése jól mutatja, hogy hogyan működött a császári „kabinetháború” döntéshozatali mechanizmusa: „14-én haditanácsot tartottunk és ott felolvastattam a császár leveleit, hogy a tábornokok is lássák a császár akaratát és ennek megfelelően igyekezzenek ehhez igazodni, majd ezt követően elhatározta, hogy Újpalánk²⁶ felé haladunk tovább, majd onnan tovább a Dráváig.”²⁷ Ez a példa nemcsak azt a clausewitzi elvet erősíti meg, hogy a háború a politika folytatása más eszközökkel, hanem rávilágít arra is, hogy a hadműveletek alakítása során Károly herceg folyamatosan egyeztetett a császári kormánnyal és a tábornoki karral. Mivel a hadjárat fő célkitűzései a stratégiai fontosságú erődítmények elfoglalása volt, a többhetes ostromok lehetővé tették, hogy a „kabinetháború” e módszerét sikerrel alkalmazták a magyarországi hadszíntéren. A valódi fordulópontot a hadjáratban egy döntő csata megvívása hozhatta, amelyet az előző évek katonai sikerei alapján Károly herceg szeretett volna kedvező körülmények között elérni. Erre – mint tudjuk – végül a Harsány-hegy melletti síkon került sor.

wissermaßen in einem bloßen Dämmerlicht verrichtet wird, das noch dazu nicht selten wie eine Nebel- oder Mondscheinbeleuchtung den Dingen einen übertriebenen Umfang, ein groteskes Ansehen gibt.” General Carl von CLAUSEWITZ (2006), *Vom Kriege*. Köln, Area Verlag. 66–67.

²⁵ János VARGA J. (1986), *A fogyó félhold árnyékában*. Budapest, Gondolat. 150.

²⁶ A szövegben Vivalank.

²⁷ *Recueil* fol. 38.

A napló fontossága a hadműveletek és történetírás szempontjából

A forrásgyűjtemény központi szövegét a herceg autográf naplófeljegyzései alkotják, az ehhez kapcsolódó egyéb szövegek főleg kiegészítő jellegűek és talán egy későbbi történészi munkát megkönnyítő adalékokat tartalmaznak. Feltehetőleg a teljes anyag összeállítása François Le Bègue abbé kérésére történt így, aki a herceg hadinaplóját a véglegesnek szánt formájában megírta. Ha összevetjük a herceg saját kezű kéziratát a Le Bègue abbé tollából származó jobban kidolgozott szöveggel, akkor jelentős mennyiségi és minőségi különbségeket tapasztalhatunk. Ez utóbbi mű 1687-es hadjáratnak szentelt fejezete nagyjából kétszer nagyobb terjedelmű, mint a herceg saját kezű naplója.²⁸ A mennyiségi mutatókon kívül nagyon fontos nyelvminőségi különbségek is adódtak. Őszintén szólva a lotaringiai herceg szövegeinek általános nyelvi minősége – a klasszikus francia helyesírási szabályokat tekintve – elég sok kívánnivalót hagy maga után. E szövegek tanulmányozása alapján feltételezhetjük, hogy a herceg francia nyelvoktatásában nem a pontos helyesírás lehetett a legfontosabb alapelv. Valószínűleg tökéletesen beszélt franciául, amely az anyanyelvének is számított, de a nyelvtudása elsősorban a szóbeli kifejezésre korlátozódott és valószínűleg soha nem tanulta meg rendesen a grammatikát és az ortográfiát. A herceg által papírra vetett szövegben rengeteg az egyeztetési hiba – a múlt idejű melléknevek esetében ezt teljesen elhanyagolta a szerző – és az igeragozásokban is számtalan hiba és következetlenség található. Hasonlóan problémás a herceg mondatszerkesztése és szövegalkotása is, mivel a központozás a legtöbbször hiányos és önkényes. A nagy- és kisbetűk használata is eltér a klasszikus vagy mai francia nyelvben használatos szabályoktól. Mindez valószínűleg nem kis munkát jelentett Le Bègue abbé számára, aki a herceg szövegéből egy viszonylag egyszerű, de választékos stílusú és élvezetes olvasmányt hozott létre. Ebben a végleges szövegváltozatban is találhatunk hibákat, ismétléseket vagy a lotaringiai tájnyelvből merített kifejezéseket, de végeredmény egy valódi, helyes mondatokból álló közérthető módon megalkotott elbeszélés.

A kétfajta szöveg összehasonlítása után a következő általános következtetéseket vonhatjuk le. Amíg a herceg saját kezű szövegében több hiba és bizonytalanság, szövegkihagyás található, mint a későbbi átdolgozott szövegekben, ennek javított, kiegészített és letisztított változatait figyelhetünk

²⁸ Az összevetés során megállapítottam, hogy a herceg 1687-es autográf naplóbejegyzései mindösszesen 137 359 leütés terjedelműek, amíg a Le Bègue abbé által írt ugyanazon évet feldolgozó hadinaplója pedig 272 233 leütésből álló szöveget alkot. Itt jegyezném meg, hogy a leütéseket szóközökkel együtt számoltam.

meg. Ezek a helyesírási és nyelvi korrekciók elvégzése utáni változatok a herceg autográf kéziratánál jóval magasabb nyelvi szintet képviselnek. Természetesen a hadjárat fárasztó és veszélyes menetei és hadműveletei közben papírra vetett jegyzetek minősége nem hasonlítható Le Bègue abbé íróasztalán elkészült végleges szövegeiéhez. De találhatunk egyéb figyelemre méltó különbségeket is. Az abbé számos kiegészítéssel látta el a herceg eredeti szövegét, például jóval pontosabb itineráriumot nyújt a herceg csapatainak mozgásáról, amelyet különféle utakra vonatkozó információkkal lát el. Le Bègue abbé jóval több forrást is felhasznált, amelyek jól kiegészítik a herceg által papírra vetett összekötő naplószöveget.

Érdeemes felfigyelni a herceg autográf naplójegyzeteiből kikövetkeztethető szokásaira is, amely alapján jobban megérthetjük a feljegyzések gyakorlati hasznát. Megfigyelhető például, hogy Lotaringiai Károly a napi rendszeres naplóbejegyzése után apró kis jegyzeteket hagyott, amelyekben feltehetőleg a másnapi teendői listáit írta fel. Így a hadjárat nagyobb eseményeinek krónikája mellett a napló napi jegyzetei a hadjárat során felmerülő feladataira vonatkozó emlékeztetőül is szolgáltak számára. E napi jegyzetek néha igen tekintélyes listákat alkottak, amelyeken belül a herceg gyakran kijelölte a prioritást élvező feladatokat. Károly herceg egy másik rendszeresen előforduló szokása volt, hogy szövegkihagyásokkal, üres helyekkel tűzdelte tele a jegyzeteit. Ezek nyilvánvalóan arra utalhatnak, hogy a herceg későbbi átolvasások során igyekezett a hiányos információkat – például helyneveket – pótolni. Szintén hasonló szerepet játszhattak a naplóbejegyzések között található üres oldalak is, amelyekre valószínűleg később szerte volna a herceg az utólagos feljegyzéseit felírni.

Amint erre már fentebb utaltam, a François Le Bègue által feldolgozott hadinapló is egyfajta „nyersanyagul” szolgált a későbbi neves történészek számára. Ez a munkafolyamat a XVII. században alapvetően az emlékirók feladatának számított, akik a forrásokat összegyűjtve, minél gazdagabb forrásgyűjteményt készítettek elő a historiográfusoknak, akik ebből szép retorikai eszközökkel átfogó szintézist voltak hivatottak létrehozni. Ebből a szempontból a François Le Bègue által írt Journal szintén az emlékirat kategóriába tartozott és nem véletlen az sem, hogy ilyen elnevezéssel hivatkoznak rá (*Mémoires mss. de M. Le Bègue*). Később V. Károly herceg fia, Lipót herceg kért fel több történészt is, hogy megírja az apja életének és hőstetteinek történetét. A munkát először a jezsuita Du Poncet atyára²⁹ bíz-

²⁹ Jean-Nicolas Du Poncet (1649–1729), a pont-à-mousson-i egyetem professzora, V. Károly herceg egyik híres halotti beszédének szerzője, lásd e szöveg kiadását: Jean-Nicolas DU PONCET (1700), *Oraison funebre de Tres-Haut, Tres-Puissant & Tres-Excellent Prince Charles V (...) prononcée devant Son Altesse Royale Monseigneur le Duc de Lorraine (...) en l'Eglise Primaticiale de Nancy le 23 avril 1700 par le Père Duponcet de la C. de Jésus*. Nancy.

ták, majd később Charles-Hyacinthe Hugo³⁰ abbét kérték fel erre a feladatra, de az ő munkáját franciaellenes politikai nézetei miatt nem jelentették meg. Végül az akkor még a nancy-i hercegi palota levéltárában őrzött kéziratok a tudós bencés történészre, Dom Augustin Calmet³¹-ra bízta, aki a gazdag forrásanyagot beépítette monumentális Lotaringia történetébe, amelyet Lipót herceg felkérésére írt meg.³²

Konklúzió

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy Lotaringiai Károly nemrég felfedezett 1687-es autográf naplója szorosan illeszkedik a már korábban ismert személyéhez szorosan kapcsolódó forrásokhoz. E forrás harmadik darabja a herceg saját kezű kéziratait is tartalmazó naplóorozatnak, amelynek az 1685-ös hadjáratra vonatkozó darabja a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban, az 1686-os hadinaplója pedig a budapesti HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum levéltárában található. E forrás-trilógia pedig alapjául szolgált a herceg házi történésze, François Le Bègue abbé által nem sokkal később elkészített, immár szövegében átdolgozott és kiegészített hadinaplókhoz, amelyek szintén a bécsi központi levéltár gyűjteményét gazdagítják. E források egymáshoz való viszonyát paleográfiai, papirológiai és szövegkritikai vizsgálatok is megerősítik. Ugyanakkor az 1687-es autográf napló mégis számos különbséget mutat a Le Bègue abbé által kidolgozott naplók szövegével szemben, amelyek felhívják a figyelmet a történelmi konstrukció szövegmodosító hatására és kiemelik a nemrég feltárt 1687-es autográf napló autentikus forrásértékét.

³⁰ Charles-Hyacinthe Hugo (1667-1739), premontrei szerzetes, étivali apát és történétíró.

³¹ Dom Calmet történétírói munkásságára lásd újabban Thomas NICKLAS (2011), „« Affirmer, nier, ou demeurer dans le doute. » Lothringens Geschichtsschreiber Dom Calmet in der historiographische Grauzone”. In Thomas NICKLAS (2011), *Glaubensformen zwischen Volk und Eliten. Frühneuzeitliche Praktiken und Diskurse zwischen Frankreich und dem Heiligen Römischen Reich*. Halle-Wittenberg, Universitätsverlag Halle-Wittenberg, 43–57.

³² Dom Calmet munkásságáról lásd újabban: Cédric ANDRIOT (2008), „Dom Calmet: une œuvre à l'épreuve du temps”. In Philippe MARTIN, Fabienne HENRYOT (2008), *Dom Augustin Calmet: un itinéraire intellectuel*. Paris, Riveneuve éditions. 49–65.

